

Una revisión crítica de la gramática en el siglo XIV: La הקדמה de Benjamín de Roma ¹

1. INTRODUCCIÓN

El presente artículo ofrece la traducción española de la הקדמה de Benjamín de Roma, precedida del texto original hebreo según es transmitido por Alonso de Zamora en el ms. 6 [entrada 3] de la Biblioteca General de la Universidad de Salamanca.

Como su nombre indica, la הקדמה es una breve introducción concebida como complemento a gramáticas más extensas. Su fin es ofrecer un suplemento acerca de fonética, asunto eludido por la tradición gramatical anterior.

Sin embargo, más allá de este propósito, Benjamín lleva a cabo una revisión de los principios y objetivos fundamentales de la gramática, a menudo olvidados por sus cultivadores. Según el autor, los gramáticos deben asentar su doctrina sobre los aspectos fonéticos del lenguaje, en orden a reorientar su tarea hacia una didáctica más eficaz.

Además, Benjamín discurre acerca de las cuestiones cabalísticas que subyacen a la fonética.

¹ La investigación de la que es fruto este trabajo ha sido sufragado por la DGICYT del MEC, dentro del Proyecto PB96-0006.

En definitiva, el prólogo se inscribe dentro de la corriente general de su época, encaminada a poner de manifiesto y compensar las taras de la tradición gramatical precedente, antes que a ofrecer una aportación original (D. Mierowsky 1955: 109-117).

Aunque, en principio, la הקדמה no se redactó para acompañar a una obra concreta, pronto fue vinculada por la tradición al מהלך שבילי הדעת de Moseh Qimhi, gramática elemental del siglo XII que responde a cada una de las críticas que Benjamín lanza desde su breve introducción a los gramáticos anteriores: falta de reflexión en torno al sentido del lenguaje, desinterés por las cuestiones fonéticas y excesiva prolijidad en el tratamiento del verbo.

Ya en el siglo XVI, Elías Levita escogió el מהלך como objeto de comentario debido a su carácter elemental y práctico. Gracias a su aportación, la obra de Qimhi cobró interés y relevancia, sobre todo entre los hebraístas cristianos. De ello son prueba las numerosas ediciones que gramática y comentario conocieron (C. del Valle Rodríguez 1973, «Die Haqdama...»: 50).

Ya desde la primera edición, fechada en 1508, en Pésaro, el editor Gerson Soncino asoció la הקדמה a la obra preparada por Elías. Durante algunos años, incluso, se consideró a Benjamín como autor del trabajo en su conjunto, incluyendo el comentario. De ello se lamenta el propio Elías en el poema que introduce la edición de Venecia, 1546, de sus הקדוקים. Sin embargo, ya en 1531, Sebastian Münster aclara la autoría de la obra en el prefacio a su edición y traducción de la misma (G. E. Weil 1963: 43-47).

Asociada a dos grandes contribuciones a la gramática, como el מהלך de Qimhi y el comentario de Levita, en una sola obra, el prólogo de Benjamín quedó ensombrecido para la posteridad. No obstante, cabe recordar que el propio Alonso de Zamora menciona al autor de la הקדמה entre sus influencias (A. de Zamora 1526: 304; cf. A. Sáenz-Badillos Pérez 1975: 24).

2. EDICIÓN DEL TEXTO ²

הקדמה

אמר בנימין ב'ר יהודה בראויה ספרי המדקדקים
 אשר אתנו אשר עיקר דברם ובוונתם אינם בי אם
 על השמות והמלות והפועלים והצתם על חתנועות
 וגם באלה לא האריכו רק על הפועלים אך בקולות
 5 אשר בכח האדם להוציאם מגרונו ומפיו ולמה
 היו האותיות כ'ב במספר לא פחות ולא יותר
 ולמה היתה קריאתם בזה הקול ולא בזולתה
 לא ראיתי בהם ספר מחובר מספיק למעינים
 ולכן אנשי מקומינו אשר במדינת רומה ובסביבותיה
 10 ואעפ'י שהם המעט כי מלאכת הדקדוק בעיניהם
 כאבן מעסה וזהו אליהם למשא ייגעו בלימוד
 השמות והמלות והפועלים ולא יוכלו לדעת תכליתם
 ויכלו ימיהם בלי תועלת וידמו לנער צעיר ימים
 אשר שמוהו לפני מלמד חסר דעת ובחסרון לב
 המלמד ילמדוהו תחלה הספרים קשי הלימוד
 15 וההבנה טרם למדו אותו הקלים ובוזה יפסיד קצת
 הזמן וכאשר יסברו כי הנער משכיל מחודד
 הוא לא ידע דבר על אמתו כי אין לו יסוד
 והבית הנבנה על עפר הארץ מבלי יסוד במהרה
 יפול ולזה ייגעו הנער ומלמדו לריק ולהבל:
 20 אמנם המלמד החכם ילמד לנער האותיות
 בתחלה כי הם יסוד הלשון ואחר כך
 חיבורם ומשם יפרד והיו לשלשה ראשים והם
 השמות והמלות והפועלים כאשר אני עתיד לבאר
 25 אחד זה ואחר כך כל הבא לבנות עליו יבנה כי
 חזק הוא ולא יפול צרור ארצה ובעבור חזק היסוד
 לכלכל הכל ולסבול המשא הכבד ראיתי להקים
 הסוכה הנפלה ולגדור פרצותיה בכתבי כפי השנת
 דעתי הקצרה [ב]דברים מועטים על ענין הקולות
 30 והאותיות והתוכם וחבורם והצטרפם למען ילמדו

2 Nuestra transcripción respeta la vocalización esporádica debida a Alonso de Zamora, así como sus glosas marginales. Presentamos éstas entre corchetes en su lugar correspondiente, indicado por un signo gráfico por el propio copista. Asimismo se han mantenido los signos de puntuación que, en el manuscrito, preceden a caracteres cuyo tamaño mayor que el del resto marca división del texto. Reproducimos como barradas las palabras tachadas por el converso zamorano. Por último, hemos numerado las líneas sin alterar su disposición en el original.

- טרם כל הבא ללמוד ספרי הדקדוק ויהיה להם
 כמפתח וכמבוא קצר כפי הצורך לזאת המלאכה
 לבד ולא אאריך בדבר שהאריך בו זולתי ואח"כ
 יובנו ספרי המדקדקים ויוודע תועלתם כי אין
 ראוי לאדם לעמוד בלעדם: ועתה אתחיל
 35 ואומר כי ברא השם לכל
 נפש חיה ריאה ספוגית להוציא מן הגוף הרוח
 החם וישאפו האויר הקר דרך הגרון בלי כוונה
 ורצון הלא תראה כי בעת השינה תעשה מלאכתה
 וזה ידמה לנפיחת מפיח שמכניס ומוציא רוח מבלי
 40 צעקה והשמעת קול ולא תורה כל דבר כי איננה
 רק רוח פשוט חם ועוד ברא להם השם גרון בעל
 פנימות דומות לטבעות ובריה קשה במישושו
 להשמיע קול וצעקה ושלא יסתם כמו הנושט כי אז
 45 ימות בלי ספק להעדר הנשימה והקול הזה ידמה
 לקול שופר ויצוצרות ופעמון הלא תראה בלוקחך
 גרון האווז אחרי מותו גם הוא ישמיע קול לקושי
 מישושו והקול הזה צריך כוונה ורצון ובלעדם
 לא ישמע קול רק יציאת רוח לבד ועם כל זה לא
 50 יבינהו שומע כי אינו רק צעקה לבד עד שיחתכנו
 בכלי הדיבור המחכים הקול היוצא מהגרון
 כאשר אבאר ובוה הקול ישתוו קצת בעלי חיים
 בבהמות חיות ועופות עוד נפח השם במין
 האדם לבדו נשמת רוח חיים באפיו למען תהיה
 55 בו רוח ממללא ר"ל כח המדבר והכח הזה עיקר
 נפשו ר"ל מחשבות לבו וכופו בכלי הדיבור שהם
 הגרון והלשון והחך והשנים והשפתים וגם
 המטעמים הקול הוא התחלתו בריאה ועובר
 דרך הגרון ומחכים איתו וזה הכח והחיתוך
 צריך דעת וחכמה ובלעדם לא תמצא בשאר בעלי
 60 חיים אעפ"י שנבראו להם כלי הדיבור לא רצה השם
 שתהיה בהם רוח ממללא כי לא נפח נשמת חיים
 באפיהם לבדתי הצטרכם אליה לתיקון עניניהם (ר"ל למר ממללא)
 ואחר חתוך הקול בכלים יובנו האותיות נפרדות
 כפי מוצא הקול וחתוכו כי אם יכריח גרונו לבד
 65 ויפתחו ישמעו ממנו הקולות משונות פעם א' ה
 ופעם ה' א פעם ע' א מבלי שאר עזרת שאר כלי
 הדיבור והתחונה שבכולן א' ה והיא סמוכה
 לריאה ואיננה צריכה לכלי אחר רק עזר מעט
 מהגרון ועליה ח' א ועליה ה' א ועליונה ע' א והוא
 70 בראש הגרון ולכל אחת מאלה הושם במכתב להנחית
 עליה ואלו הם אה' עה' בגרון וכן נכ"ק בחך דשל"ת
 בלשון וססר"ן בשנים בומ"ף בשפתים כאשר

- אמ' בעל ספר יצירה עשרים ושתיים אותיות
 חקוקות בקול חצובות ברוח קבועות בפה בה
 מקומות אחע"ה בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זסשר"ץ
 ולא אאריך בביאורם כי האריכו בהם אנשי
 זולתי ואין כח באדם להוציא קול מחותך
 בלתי דומה לאלה הקולות כ"ב ובעבור זה היו
 האותיות כ"ב כפי המספר מהקולות המחזותים
 אשר יכולת האדם להוציאם מפיו לא פחות ולא
 יותר ולכן מי שלא יוכל לחתך בכיליו כ"ב
 קולות הנוכרים נקרא כבד פה וכבד
 לשון ועמקי שפה והבן בעצמך איך לא אמר
 כבד גרון וחסר לשון ושפה ופה אלא שם הכבדות
 בכלים ובגרון לא שם וכל קול שזכרנו יוכל אדם
 להשמיעו בן תנועות כמו בפתח שזכרו ובעזרת
 אותיות אהוי ולכן קראום אותיות הנוח והמשך
 והיסוד לכל אות להשמיעו ולהמשיכו והם ג' כ
 יסוד כי בלעדם לא ישמע קול מחותך וסימנם
 אלה שלשת בנינח: ונדבר על אות האלף כי
 היא ראשונה ואומ' כי אם יפתח אדם
 פיו ויצעק יובן מקולו א"ה ואם יקמצנו בפתחה
 מעט ישמע ממנו א"ו [חולם] ואם יסגירנה
 ישמע ממנו א"י [חירק] ואם יקמוץ שפתיו
 הרבה ישמע ממנו א"ו וכן בקמץ גדול ובקטן
 ופתח קטן אשר הם ז' תנועות וסימנם א"א
 [ר"ל קמץ וצירי וחולם ושורק עם ויו וחירק עם יוד ופתח וסגול]
 א"א א"י א"ו א"י ויש תנועות אחרות במכתב
 לא בקול והם מורכבים מאלה ומשרתים אותם
 ואינם עיקר כמו אלה הנוכרים וסימ' סיבת התנועה'
 עקומות פיו ושפתיו [ר"ל קבוץ שפתים ושבא וקמץ חטף וסגול חטף ופתח חטף]
 ולא אאריך בהבדל אשר
 בהבדל בין תנועה לתנועה כי כבר האריך בהם
 זולתי שרם הולדי וכן בכל הכ"ב אותיות יוכל
 אדם להוציאם מפיו בז' שנויים כלומ' באלה הז'
 תנועות כי לכן קתאום תנועות כי הם סבות
 התנועה האות והן מניעין אותה ובלעדם לא
 יתנועה והבן זה כי מאד עמוק: ויש לך
 לדעת כי השבא לא תקרא
 תנועה כי יש לה תנועות הרבה שונות
 זו מזו כפי התנועות הבאות אחריה ולפניה ואינה
 בעצמה תנועה רק היא משרת את התנועות וזה
 צריך פירוש ארוך ואין זה מקומו גם האריכו בתנועה
 מדברים זולתי: ראיתי לדבר על החטפים
 ר"ל חטף קמץ וחטף פתח וחטף סגול ואומ'

- 115 כי החטף קמץ הוא הפך החולם [ר'ל שהוא כמוהו ורוצה שיקראוהו ולא יקראו החולם] ומצאתיו בכל
 האותיות ופעם יחסרו החטף כי יסמכו על הקורא
 אמנם החטף פתח וחטף סגול לא ימצאו רק תחת
 אותיות אחע"ה יהיה חטף כי עבד יהיה על משקל
 שמן תאמ' מן שמן שמנים ומן עבד עבדים וכן
 אפקוד על משקול אעבוד לבד מעטים שלא ישתנו
 רק ישארו כבראשונה כמו יחמול יחמוד ויאסור:
 וכשהיו שני שבאין יחד בשאר האותיות ישתנה
 [ר'ל בנרנית] השבא לפתח [ר'ל שלא שתנו הגרוניות מדרך השבא כשאר
 פעלים באות תחת ראשונה כמו אעבד ענשתנה לש] בנו יעמדו יעבדו וכן
 אעלך גם עלה כי הראוי אעלך על משקל אבנך:
 עוד ימצאו באלה האותיות שז' מהם יוכל
 האדם להוציא כל אחת בשני קולות
 משונות נזרות מעט זו מזו ומדמם ב"ב ג"ג ד"ד
 כ"כ פ"פ ר"ר ת"ת סימנם בגדכפ"ת ונקראו
 כפולות לפי שהם פעמים דגושות ופעמים רפות
 אמנם לא יתכן לפשטם ולשום תחתם אותיות אחרות
 משונות להורות עליהם ותהיינה אם כן האותיות
 כ"ט במכתב כי אעפ"י שנטו זו מזו מעט בחזק
 ובחלשה ר'ל בדגות וברפות לא נשתנה מוצאם
 וכלם כי לו היה כך אז היה נכון להוסיף בעבורם
 אותיות במכתב להורות על שני קולם אך עתה יותר
 נאות לשום ביניהם היכר והבדל מהתוספת ולזה
 שמיטוך החזקות נקודה ושמה דגש להורות על
 חזקתה ועל החלשים שמו קו ושמה רפה [ר'ל יותר מהתוספת] להורות
 על רפותו ואם היה לשום תחתיהם אותיות היו
 האותיות כ"ט כנגד כ"ט קולות מחתכות שיוכל אדם
 להוציא מפיו ולא יותר ולזה הסבה נ"כ שמו התנועות
 בכל אות להורות על שני הקולות כאשר אמרנו
 ולא הוסיפו במכתב אותיות תחתיהם ולא בלשון
 עברי באומתינו בלבד קרה זה כי גם בשאר הלשונות
 מן האומות לא ימצאו יתר אותיות מן הדין אלא שהם [ר'ל האומות]
 שמו תחת האותיות הכפולות והתנועות אותיות משונות
 במכתב כרצונם: נמצא עתה כלל האותיות
 כ"ב האלף וההא והויו והיוד הם
 אותיות נזוח והיסוד הבית והגימל והדלית והכף
 והפא והריש והתיו הם נקראות כפולות חזקות ורפות
 ההא והזון והחית והטית והלמד והמם והנון והסמך
 והעין והצדי והקוף והשין נקראים אותיות פשוטות
 ר'ל בלתי כפולות לבלתי השתנות קולם בדגש וברפא
 כאשר אמ' בעל ספר היצירה עשרים ושתיים אותיות
 יסוד שלש אמות שבע כפולות שתיים עשרה שוטות:
 120
 125
 130
 135
 140
 145
 150
 155

- וביאור אות מלשון אות ומופת ר' ל סימן ידוע
הושם במכתב להורות על קול וקול
המחותך: ראיתי לדבר על אותיות דסוף'ץ
מדוע הושמו באותיות
- 160 כי נראה שהם בלי צורך ותועלת ואומר כי נכון בעיני
שעיקר הכוונה לא היתה רק להיותם תועלת וסימן
למלאכת החשבון כי האותיות כולם עם דסוף'ץ
הם כ'ז במספר חלקם לג' חלקים
לאחדים ולעשרות ולמאות יגיע ש' אותיות לכל חלק
אבגדהוזח'ט כלל חשבון האחדים
- 165 יכלמנסעפ'צ כלל חשבון העשרון קרשת'ך
סוף'ץ כלל חשבון המאות ולא כאותיות [אלה] אותיות
בני הודו אשר אינם רק אותיות ש' וברצתם לכתוב
עשרות ישימו ב' אותיות ובמאות ישימו לסימן
ג' אותיות ולפי זאת הכוונה היו ראויים לא כתב
- 170 אחר הכ'ב אותיות אך נכתבו באמצע להדמותם
אל קצת האותיות ונכתבו אצלם כאלו הם כפולות
כתובות פעמים ולא אאריך בזה כי אין זה מקומו
דברתי על האותיות שיעור מספיק:
המאמר בתיבות נפרדות
- 175 ואמר כי התיבות יתהוו מחיבור אות עם
אות בין שהיתה בעלת ב' אותיות או
בעלת ג' או בעלת ארבע וחמש ויותר: וזה
יתחלק לג' חלקים והם שם מלה פועל
ונשבר על השם
- 180 ונאמ' כי בהתחבר האלף עם הבית יתהווה מהם
אב והוא שם תאר בן שתי אותיות כי אב המון
גנים נתתיך אעפ'י שהמדקדקים אומר' שהוא
חסד אות אין כוונתי הנה כי על הנראה לכל
ובזה לא יזיק ולא יועיל ובהתחבר השין עם המם
- 185 יתהווה מהם בן שתי אותיות והוא שם וחם ויפת
וכשהתחבר האלף והבית והגון יתהווה אבן והוא
שם בן שלש אותיות וכשתחבר הלמד והויו והיוד
יתהווה מהן לוי והוא שם אדם לוי ויהודה וכשתחבר
העין והפא והריש והתיו יתהווה עפרת והוא
- 190 שם בן ד' אותיות צללו כעופרת וכשתחבר היוד
והצדי והחית והקוף יתהווה מהם יצחק והוא שם
בן ד' אותיות וכשתחבר האלף והדלית והמם
והדלית והמם יתהווה מהם אדמדם והוא שם
התאר והוא שם בן ה' אותיות ירקרק או אדמדם
- 195 וכשתחבר האלף והבית והריש וההא והמם יתהווה
מהם אברהם והוא שם בן ה' אותיות אברהם
הוליד את יצחק וככה חבידיו והשם יכונה

- לעצמו (ר"ל למדבר בעדו) ולנמצא ובלתי נמצא ג' כ ליחיד וגם לרבים
 ובנמצא ובלתי נמצא חשתנה שנקבה מן הזכר 200
 בין יחידה ובין רבות וביאור זה באמרו מן
 שמן שמני שמנך ליחיד שמננו שמנכם שמנם
 לרבים שמנך שמנה ליחידה שמנכן שמנן
 לרבות והקבו שמנים במוכרת ובסמיכות
 חסור המם וישאר שמני וכניו שמניי שמניך 205
 שמניו ליחיד שמנינו שמניכם שמניהם לרבי
 שמנייך שמניה ליחידה שמנכן שמניהן לרבות
 וככה חביריו וסבת זה התחבר בסוף השם
 העשרה כנויים שהם אני אתה אותו [את]
 אני אתם אותם את אתן אותן וביאור שם 210
 הוא כל תיבה שהיא מורה על דבר מופשט מן
 הזמן מבלי מורה אחד מחלקיו (ר"ל שאין לו עבר הווה ועתיד) כשנפרד על חלק
 ממנו בין שהיה השם נפרד או מורכב המאמר
 במלה כלום' מלת השעם בהתחבר האלף עם הויו
 יתהווה מהם או והיא מלה בת ב' אותיו' אינודע 215
 ובהתחבר האלף עם הכף והגון יתהווה מהם
 אכן והיא מלה בת ג' אותיות אכן נודע הדבר
 ובהתחבר האלף והמם והגון והמם יתהווה מהם
 אמנם והיא מלה בת ד' אותיות האף אמנם אלה
 ובהתחבר הבית והעין והבית והויו והריש 220
 יתהווה מהם בעבור והיא מלה בת ה' אותיות
 בעבור הראותך את כחי וככה חביריו
 והמלות ישמהם ג' כ שיתחברו אליהם הכנויים
 כמו בשמות במלת אל כל על בעבור ודומיהם
 והמלה היא תיבה שלא תורה על דבר נמצא 225
 ולא על זמן אולם היא משעמת הדיבור'
 ומחברם בין השם והפועל ובלעדה לא יחוברו
 היבור שלם כי לא יקבר הפועל והפעול כמו
 אבנים שחקומים כי יקבר בחר לא יח ודומיהם
 עד שתחבר אל הפועל מלת את או אות הלמד 230
 כלמד לסיחון מלך האמורי: המאמר בפועל
 בהתחבר הקוף עם המם יתהווה
 מהם קם והוא פועל בן ב' אותיות במכתב ודוד
 קם מאצל הנגב ובהתחבר האלף עם הכף והלמד
 יתהווה מהם אכל והוא פועל בן ג' אותיות לך 235
 אכול בשמחה לחמך אכל העם ובהתחבר הכף
 והריש והסמך והמם יתהווה מהם כרסם והוא
 פועל בן ארבע אותיות כמו יברסמנה חזיר
 מיער ובהתחבר חית ומם והריש והמם
 והריש יתהווה מהם חמרמר והוא פועל בן חמש 240
 אותיות כמו חמרמרו מעי וככה חביריהם ואין

- צורך להאריך בהם כי הקצור יספיק ובפועל גם כן
 יחברו כל הכנויים העשרה אשר זכרנו במאמר
 השם ואין צריך פי' ארוך והפועל היא תיבה מורה [וזה]
- 245 ענין ועל הענין הנשלב באחד הזמנים הג' והם
 העבר והעתיד והעומד ואין אחד מחלקיו מורה
 לבדו על מה שיוורה עליו כולו נמצא א"כ השם
 והפועל אינם רק חיבור אותיות משתנות אשר
 חברו יחד ונתחברו מהם התיבה ואחר שהוא
- 250 כן אומר כי כמו שהאותיות הנכתבות כלומר
 הכתב אינו אחד בעצמו לכל האומות כי התיבות
 שיוספרבם על הענינים אינם אחדות בעצמם
 אצל האומות אבל הסיפור הוא אחד אחר
 שהכוונה והמחשבה אשר בנפשו ושכלו היא
- 255 אחת לכל האומות: ועתה הואלתי לדבר
 על האומר והסיפור מה היא ואומר
 כי בהתחבר השם והמלה והפועל ישלם הדיבור
 המכוון ולא יתכן היותו שלם מבלתי התחברות
 שנים או שלשתם כי באמרך ראובן ישן לא
- 260 נזכר רק השם והפועל כי ראובן שם וישן
 הוא פועל וכיוצא בו מספיק בחיבור שם פועל
 לבד אך רוב הסיפורים לא ישלמו מבלעדי
 שלשתן ואז יזכר באמת הפועל והפעול בהתחבר
 המלה עמהם כמו שתאמר ראובן אכל את הלחם
- 265 והנה חברת בין שלשתן כי ראובן ולחם שמות
 העצם אכל הוא פועל את היא מלת השעם
 וכן באמרך שמעון הלך אל העיר כי שמעון והעיר
 שמות הלך הוא הפועל היא מלת השעם
 ואין הפרש בין אמרך ראובן הלך אל העיר לאמרך
- 270 הלך לעיר כי העברים ישימו אות השעם תחת
 מלת השעם וכבר דברו המדקדקים בזה ביאור
 מספיק: נמצא עתה כי תחלת הדיבור
 במחשבת הלב ומה שהלב
 חושב יוצא לריאה דרך הסמפון היוצא לריאה
- 275 ואח"כ בנפח הריאה ושניה בועקת הגרון
 ושלישיתה בכלי הדיבור ורביעיתה בהתחברות
 האותיות אחת אל אחת והמישיתה התחברות המלות יתהווה
 מחיבורם האומר והסיפור ואז יובן
 כוננת המדבר ומחשבתו בין הן ללאו אם אמת ושקר: אמר המחבר נשלב
 חפצי לבאר מה שכבר
- 280 ראיתי בו התורך למתחילים בעיון ספרי המדקדקים והם לא חששו לדבר בהם
 בארוכה יען שחשבו כי אין צורך לזכרם ודברו בהם דרך קצרה אמנם אני
 ראיתי במקומנו הצורך
 בהם לבן העירני לבכי להזכירם כפי דעתי הקתרה והבנתי המעוטה וזאת

ההקדמה צריך ללמוד
 תחלה כל הבא לדרוש ספרי המדקדקים והבנתם כי הוא התחלת המבטא
 ויסודה ואח"כ יעתיקוהו מזה
 אל הספרים המחוברים בדקדוק הלשון ובצחותו ואז ישמעו אזניו מה שיוציא
 מפיו ולא ייגע לריק אך יבינהו
 מהרה בעזרת האל ית': אני משביע כל קורא בואת ההקדמה וימצא בה
 שגיאה בפרטיו ידינני
 285 לכף זכות בראות כלליו כי אם בפרטיו שגיאות אני יודע באמר כי בכלליו אמתיות
 ואולי קרה זה לחסרון דעתי לשון העברים כי לא למדתי חכמה ודעת
 קדושים אדע וגם בער אנכי
 מאיש ולא בינת אדם לי ויתקן מעותי ויקבל שכר מהנותן בלתי מקבל:
 בריך רחמנא דסייען:

3. TRADUCCIÓN

Prólogo

Dice Benjamín hijo de Judá:

Al examinar los libros de los gramáticos que hay entre nosotros, he comprobado que el fundamento de sus palabras y propósitos no son sino los nombres, las partículas y los verbos.

Algunos de ellos hablan sobre las vocales, pero tampoco éstos se extienden acerca de otros verbos ⁵que no sean aquellos cuyos sonidos el hombre expulsa con fuerza de su garganta y de su boca.

¿Por qué las letras son veintidós en número, ni más ni menos? ¿Y por qué se leen con este sonido y no con otro?

No he encontrado entre las obras de éstos libro alguno que baste para la reflexión.

¹⁰Pocos son, ciertamente, los compatriotas que, en Roma y sus alrededores, se dedican a la tarea de la gramática, pues les parece carga pesada como piedra que se levanta.

Se esfuerzan en el estudio de los nombres, las partículas y los verbos, pero no son capaces de comprender sus fines, agotándose sus días sin provecho, semejantes a un niño confiado a

un maestro necio: por su falta de inteligencia, ¹⁵el maestro le enseña los conocimientos difíciles de adquirir y comprender antes que el estudio de las cosas sencillas, y en esto desperdicia parte del tiempo, de suerte que, aunque el niño es tenido por inteligente y sagaz, nada sabe realmente, pues carece de base, y la casa construida sobre el polvo de la tierra, sin cimientos, no tarda ²⁰en derrumbarse. Igualmente vano es el esfuerzo del niño y su maestro.

Por el contrario, el maestro sabio enseña al niño en primer lugar las letras, pues ellas son la base de la lengua, y a continuación su unión, de donde distingue tres categorías: los nombres, las partículas y los verbos.

Al igual que yo me dispongo a explicar ²⁵primeramente esto y después todo lo que sigue para construir sobre ello, así construye él, pues es ésta base sólida, gracias a cuya fortaleza para sostenerlo todo y soportar la pesada carga la piedra no se viene abajo.

Veo levantar la cabaña caída y reparar sus grietas con mi obra conforme al logro de mi sabiduría, el alcázar [con] modestas palabras insignificantes sobre la cuestión de los sonidos, ³⁰las letras y su pronunciación, unión y combinación, a fin de que sean el primer paso en el estudio de las gramáticas, y sirva de llave y breve introducción, según exige la índole de esta obra.

Así pues, no me extenderé en mi discurso más allá de aquello a partir de lo cual se construyen los libros de los gramáticos, de conocida utilidad, pues ninguna ³⁵obra humana es digna de perdurar excepto ellos.

Ahora comenzaré diciendo que Dios creó para todos los seres vivos pulmones porosos para expulsar del cuerpo el aire caliente y aspirar el aire frío a través de la garganta sin intención ni voluntad. ¿Acaso no ves que en la hora del sueño también respiras? ⁴⁰Se asemeja esto al soplo de un fuelle que introduce y expulsa el aire silenciosamente.

No se manifiesta sino cálido aliento.

También creó Dios para ellos una garganta dotada de un hueco semejante a un abismo, fuerte y sólida al tacto, para hacer oír la voz y el grito, y que no se cierra como el esófago, ⁴⁵pues entonces morirían sin duda por falta de respiración.

Esta voz se parece a la voz del sofar, de las trompetas y de la campana.

¿Acaso no ves que, al agarrarlo del cuello, el ganso hace oír la voz de su agonía incluso después de muerto?

Esta voz necesita intención y voluntad, y sin ellas no se oye sonido alguno, sino sólo la salida del aliento, e incluso el grito resulta ⁵⁰incomprensible para el oyente hasta que la voz que sale de la garganta no es articulada por los órganos de la palabra, según he explicado.

De esta voz están dotados parte de los seres vivos, como las bestias y los pájaros.

Sólo en el género humano insufló Dios el aliento de vida ⁵⁵que fuese también de palabra, es decir, la facultad del habla, esencia de su alma, esto es, de los pensamientos de su mente, dotándolo de los órganos de la palabra, que son la garganta, la lengua, el paladar, los dientes y los labios.

La voz tiene su origen en los pulmones, atraviesa la garganta y es articulada por ellos.

Esta facultad de articulación ⁶⁰requiere conocimiento y sabiduría que, excepto en los humanos, no encontrarás en ningún ser vivo, pues, aunque también para ellos fueron creados órganos de la palabra, no quiso Dios distinguirlos con aliento de palabra, no insuflándoles en su naturaleza otro aliento que el vital, único necesario para su existencia [es decir, para pronunciar la palabra].

Otro aspecto de la pronunciación del sonido es el punto de articulación, según el cual entendemos letras diferentes.

⁶⁵Si el aire se limita a atravesar la garganta del hombre y éste abre la boca, se oyen sonidos diversos, bien הָא, bien הָא, bien אָא, sin ayuda del resto de los órganos de la palabra. De ellos, הָא es el más próximo a los pulmones, y no necesita de los otros órganos, sólo una pequeña ayuda ⁷⁰de la garganta; sobre él está אָא; sobre éste, אָא y sobre ellos, en lo más alto de la garganta, אָא.

Cada uno de estos sonidos es indicado por una grafía.

הָא se localizan en la garganta; גִּיכָא, en el paladar; הָא, en la lengua; זִסְשָא, en los dientes; בּוּמָא, en los labios,

según dice el autor del *Sefer yesirah* (II, iii), veintidós letras ⁷⁵talladas en la voz, labradas en el aliento, clavadas en la boca en cinco lugares: אָחעָה, אָחעָה, אָחעָה, אָחעָה, אָחעָה.

No me extenderé en explicar esto, pues de ello se ocuparon ya otros.

No hay en el hombre facultad para articular sonidos fuera de éstos veintidós, de ahí que sea ése, ⁸⁰ni más ni menos, el número de las letras.

En efecto, quien no puede pronunciar con sus órganos los veintidós sonidos citados es llamado torpe de boca, torpe de lengua y de habla impenetrable. Reflexiona: no se le llama ⁸⁵torpe de garganta ni falta de lengua y labio, sino que se habla de torpeza de estos órganos, no de la garganta.

Todos los sonidos mencionados puede articularlos el hombre con siete vocales, según la abertura y con la ayuda de las letras אָחעָה, llamadas, en efecto, letras quiescentes, de prolongación y base para hacer oír y prolongar todas las demás, ⁹⁰pues sin ellas no es posible articular sonidos, siendo su signo los tres hijos de Noé.

Se dice que la letra álef es la primera. Si el hombre abre la boca y grita, se percibe el sonido אָחעָה; si cierra un poco la abertura, se oye אָחעָה [holem]; si continúa cerrándola, ⁹⁵se oye אָחעָה [hireq]; y si cierra mucho los labios, se oye אָחעָה. Con el qames gadol y qaton, y el patah qaton, suman siete letras, cuyos signos son אָחעָה אָחעָה אָחעָה אָחעָה אָחעָה אָחעָה אָחעָה [es decir, qames, sere, holem, sureq con waw, hireq con yod, patah y segol].

Hay otras vocales en grafía, pero no en voz, que se combinan entre sí y las auxilian, pero que ¹⁰⁰no son fundamentales como las citadas, ni se diferencian de las otras en mueca de la boca y los labios [es decir, qibus de labios, sewa, qames hatef, segol hatef y patah hatef].

No me extenderé acerca de la diferencia que hay entre las vocales, pues ya lo hicieron otros antes de que yo naciese.

Ciertamente, el hombre puede pronunciar las veintidós letras gracias a las siete citadas, es decir, a las siete ¹⁰⁵vocales, así llamadas por ser el único medio que permite la vocalización y moción de las letras.

línea o rafeh [es decir, más que el suplemento] para indicar que son fricativas.

Si se escriben estas letras, ¹⁴⁰serán en total veintinueve, correspondientes a veintinueve sonidos escritos que el hombre puede hacer salir de su boca, no más.

Por esta razón, también ponen las vocales en todas las letras, para indicar el cambio de sonido, como hemos dicho.

No aumentan en grafía las letras porque se les añadan las vocales en la lengua hebrea ni entre nuestros pueblos, ni tampoco en las lenguas de los restantes ¹⁴⁵pueblos se encuentran más, si bien ellos [es decir, los pueblos] escriben las letras dobles, las vocales y las diferentes letras con grafías según su voluntad.

Se encuentra ahora que la totalidad de las letras es veintidós.

El ´alef, la he, la waw y la yod son letras quiescentes y de base.

La beth, la ghimel, la dalet, la kaf, ¹⁵⁰la pe, la resh y la tau se denominan dobles fuertes y débiles.

La he, la zain, la heth, la teth, la lamed, la mem, la nun, la samekh, el `ayin, la sade, la qof y la sin se llaman letras simples, es decir, sin duplicación que prolongue su sonido con o sin dages, como dice el autor del *Sefer yesirah* (II, i), veintidós letras ¹⁵⁵de base: tres raíces, siete dobles, doce simples.

En cuanto a la explicación de la letra dentro de la lengua, se trata de un signo conocido que indica gráficamente el sonido de la pronunciación.

He oído decir acerca de las letras ך ם ף ץ que su representación gráfica ¹⁶⁰carece de necesidad y utilidad. Siendo esto cierto, también lo es que cumplen una función aritmética, ya que el número total de las letras, incluyendo ך ם ף ץ es veintisiete, de donde resultan tres categorías, a saber, unidades, decenas y centenas, de nueve letras cada una: ¹⁶⁵אבגדהוזחט para el cómputo total de las unidades; יכלמנסעפצ para el cómputo total de las decenas; קרשתךףףץ para el cómputo total de las centenas. Sin embargo, hay quienes ponen dos letras para las decenas y, para las centenas, ¹⁷⁰tres letras. De ser así, es conveniente el sistema de escritura de veintidós letras.

En ocasiones, estas letras se escriben en medio por semejanza con otras, como si fuesen dobles en grafía.

Pero no me extenderé acerca de esto, pues no es éste su lugar y ya he hablado suficientemente sobre las letras.

¹⁷⁵Disertación acerca de las palabras:

Las palabras resultan de la unión de las letras, ya sean dos, tres, cuatro, cinco o más. Se dividen en tres categorías: nombre, partícula y verbo.

¹⁸⁰A propósito del nombre, se dice que al unir el ´alef con la beth resulta אב, nombre de forma obtenido a partir de dos letras, como אב המון גנים נחתיך (Ge 17, 5). No obstante, hay gramáticos que dicen que el ´alef es una letra quiescente ¹⁸⁵sin provecho ni perjuicio.

Al unir la sin con la mem resulta שם de la asociación de dos letras, como שם וחס ויפת (Ge 6, 10: ואת שם את חס ואת יפת).

Al unir el ´alef, la beth y la nun resulta אבן, nombre formado por tres letras.

Al unir la lamed, la waw y la yod resulta לוי, nombre de varón, como לוי ויהודה (Ge 35, 23).

Al unir ¹⁹⁰el ´ayin, la pe, la resh y la tau resulta עפרת, nombre formado por cuatro letras, como צללו בעפרת (Ex 15, 10).

Al unir la yod, la sade, la heth y la qof resulta יצחק, nombre formado por cuatro letras.

Al unir el ´alef, la dalet, la mem, la dalet y la mem resulta אדמם, nombre ¹⁹⁵de forma obtenido a partir de cinco letras, como ירקק או אדמם (Le 13, 49)

Al unir el ´alef, la beth, la resh, la he y la mem resulta אברהם, nombre formado por cinco letras, como יצחק הוליד את אברהם (1Cr 1, 34: ויולד אברהם את יצחק).

Tal es su unión.

El nombre designa las personas primera [es decir, el propio hablante], segunda y tercera, así como lo singular y lo plural.

²⁰⁰Las personas segunda y tercera se diferencian ya sea femenino o masculino, tanto en singular como en plural. De ahí que se diga de שמך, שמני, שמך para masculino singular; שמנו,

שמנכם para masculino plural; שמנד, שמנד para femenino singular; שמנדן, שמנדן para femenino plural.

La forma שמנים corresponde al estado absoluto. Para el estado constructo, ²⁰⁵se elimina la mem y queda שמני.

De añadirle los pronombres resulta שמני, שמניד, שמניד para masculino singular; שמנים, שמנים para masculino plural; שמניד, שמניד para femenino singular; שמנדן, שמנדן para femenino plural.

Tal es su unión.

Los pronombres sufijados corresponden a los diez pronombres: אני, אתה, אחר, אחר, [את], ²¹⁰אתם, אתם, אתן, אתן, אתן.

Explicación del pronombre:

El pronombre es toda palabra que guía acerca de una cosa indefinida respecto al tiempo y a su categoría [es decir, que no tiene ni pasado, ni presente, ni futuro], ya esté separado o unido al nombre.

Disertación sobre la partícula, esto es, la partícula conjuntiva:

Al unir el ´alef con la waw ²¹⁵resulta או, partícula formada por dos letras, como או נדע (Ex 21, 36).

Al unir el ´alef con la kaf y la nun resulta אבן, אבן formada por tres letras, como אבן נדע הדבר (Ex 2, 14).

Al unir el ´alef, la mem, la nun y la mem resulta אמנם, אבן formada por cuatro letras, como אבן אמנם אבן.

²²⁰Al unir la beth, el `ayin, la beth, la waw y la resh resulta אבן, partícula formada por cinco letras, como אבן כחי בעבור (Ex 9, 16).

Tal es su unión.

También a las partículas se les añaden pronombres, como es el caso de אל, כל, בעבור, על, y sus análogos.

²²⁵La partícula no es ley sobre cosa alguna existente ni sobre el tiempo, sino que subraya palabras, y vincula el nombre y el verbo. Sin ella no hay unión completa ni se reconoce el verbo y el sujeto, como אבנים שחקו מים (Jb 14, 19); הי כי יעקב (Sal 135, 4).

Son semejantes ²³⁰hasta que se unen al verbo las partículas אבן o el signo lamed, como el lamed de האמורי לסיחון מלך (Sal 136, 19).

Capítulo sobre el verbo:

Al unirse la qof con la mem, resulta קם, verbo formado por dos letras en grafía: קם מאצל הנגב (1Sa 20, 41).

Al unirse el ´alef con la qof y la lamed ²³⁵resulta אכל, verbo formado por tres letras: לך אכול בשמחה לחמך (Qo 9, 7); העם (ניאכל קעם: Nu 25, 2: אכל).

Al unirse la qof, la resh, la samekh y la mem resulta יברסמה חזיר מיער ברסם, verbo formado por cuatro letras, como יברסמה חזיר מיער (Sal 80, 14).

Al unirse la heth, la mem, la resh, la mem ²⁴⁰y la resh resulta המרמרו מעי, verbo formado por cinco letras, como המרמרו מעי (La 2, 11).

Tal es su unión.

No hay necesidad de extenderse sobre esto, pues una breve explicación es suficiente.

Al verbo se le unen, además, los diez pronombres que hemos mencionado en el capítulo del nombre, sin que sea necesaria explicación ulterior.

El verbo es la palabra guía del ²⁴⁵significado, que se completa gracias a él, si bien a veces se precisa también el nombre.

El verbo se presenta en tres tiempos, a saber, pasado, futuro y presente.

El nombre y el verbo no son sólo una unión de letras que se asocian y forman una palabra.

²⁵⁰El mensaje no es una simple unión de letras que forman palabras sobre un asunto. La narración depende de la voluntad y el pensamiento que residen en el alma y en la inteligencia.

²⁵⁵Ahora comenzaré a hablar sobre qué son el mensaje y la narración.

Al unirse el nombre, la partícula y el verbo se completa la expresión exacta, y no es posible que quede terminada sin que se unan dos o tres de esas partes.

Cuando dices ראוּבן ישן, ²⁶⁰mencionas sólo el nombre y el verbo: ראוּבן, el nombre; ישן, el verbo.

Pero a menudo la narración no está completa sin las tres partes, como cuando dices **אכל את הלהם** ²⁶⁵ **ראובן** donde se unen todas ellas: **ראובן** y **להם**, nombres de substancia; **אכל**, verbo; **את**, partícula.

Ciertamente, cuando dices **שמעון שמעון הלך אל העיר** son nombres, **אל** es partícula. No hay diferencia entre que digas **שמעון שמעון הלך אל העיר** o **שמעון לעיר** ²⁷⁰ ya que los hebreos colocan una letra como preposición en lugar de la partícula.

Pero ya han dado los gramáticos una explicación suficiente de esto.

Encontramos ahora que la palabra comienza en la reflexión de la mente, sale del pulmón a través del bronquio al expulsar aquél el aire; ²⁷⁵segundo, se producen en la garganta los gritos; en tercer lugar, los sonidos; cuarto, las letras se unen las unas con las otras; quinto, se enlazan entre sí las distintas palabras resultantes. De su trabajo surge el mensaje y la narración. Entonces se comprende la intención de la persona y su pensamiento, veraz o engañoso.

Dice el autor:

Cumplido está mi propósito de explicar lo que por experiencia considero necesario para los principiantes en el estudio de los libros de los gramáticos.

He procurado poner remedio a su inquietud por los temas tratados en ellos, ²⁸⁰mostrando que no es necesario recordarlos y que se expresan de forma sencilla.

En vista de que nuestros conciudadanos lo necesitan, aunque sea escasa mi sabiduría y modesto mi entendimiento, deseo contribuir con este prólogo a la iniciación en el estudio y comprensión de los libros de los gramáticos.

Comencé disertando sobre la articulación, fundamento ignorado por los libros redactados sobre gramática y corrección de la lengua, pero que permite al oído comprender rápida y fácilmente con la ayuda de Dios, bendito sea, lo que dice la boca.

Satisfaga este mi prólogo a todos los lectores. Si hallase en su detalle algún error, júzgueme ²⁸⁵con indulgencia al examinar su conjunto, pues si bien es cierto que en su detalle caben los errores, en verdad sé que en su conjunto hay veracidad.

Tal vez se deba esto a mi falta de conocimiento de la lengua de los hebreos, pues no soy ni sabio ni entendido en las cosas santas, e ignoro igualmente la ciencia de los hombres.

Enderécense mis extravíos.

Reciba recompensa el que da, de ninguna manera el que recibe.

Bendito sea el Misericordioso.

AINHOA SÁENZ DE ZAITEGUI TEJERO
Universidad Pontificia de Salamanca
España

BIBLIOGRAFÍA ³

- Anónimo (I. Kalisch (ed.) (1993): *Sefer Yetzirah/El Libro de la Formación*. Madrid: Edaf.
- Bacher, Wilhem (1885): «Un abregé de grammaire hébraïque de Benjamin ben Juda de Rome et le Petah Debarai». *Revue des études juives* 10/11: 123.
- (1975): *Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert*. Amsterdam: J. Benjamins.
- Díez Merino, Luis (1991): «Terminología gramatical hebrea de Alfonso de Zamora». *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 37/38: 183-221.
- García-Jalón de la Lama, Santiago (1996): *Inventario de gramáticas hebreas del siglo XVI de la Biblioteca general de la Universidad de Salamanca*. Salamanca: UPSA.
- (1998): *La gramática hebrea en Europa en el siglo XVI*. Salamanca: UPSA.
- Lazar, Moshe (1958): «Alfonso de Zamora, copiste (Notes pouvant servir a compléter sa biographie)». *Sefarad* 18: 314-327.
- Llamas, José (1941): «Los manuscritos hebreos de la Real Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial». *Sefarad* 1: 279-311.

³ Dada la diversidad y amplitud de las cuestiones implicadas en este tema, recogemos aquí una breve selección bibliográfica centrada en tres aspectos: 1) vida y obra de Benjamín de Roma, 2) la actividad de Alonso de Zamora como copista y gramático, y 3) el ms. 6 de la Biblioteca General de la Universidad de Salamanca. Incluimos, además, algunas obras de carácter general e introductorio.

- (1945): «Los manuscritos hebreos de la Universidad de Madrid». *Sefarad* 5: 261-284.
- (1950): «Los manuscritos hebreos de la Universidad de Salamanca». *Sefarad* 10: 263-269.
- Mierowsky, David (1955): *Hebrew grammar and grammarians throughout the ages*. Johannesburgo: D. Dainow.
- Neubauer, Adolf (1895): «Alfonso de Zamora». *Jewish Quarterly Review* 7: 398-417.
- Pérez Castro, Federico (1950): *El manuscrito apologético de Alfonso de Zamora*. Madrid: CSIC.
- Sáenz-Badillos, Angel (1975): «Tres gramáticas hebreas españolas de la primera mitad del siglo XVI». *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 24: 13-36.
- Sáenz de Zaitegui Tejero, Ainhoa (1999): «Apuntes sobre la *Haqadama* de Benjamín de Roma». *II Congreso Internacional de Historiografía Lingüística*. León: Universidad de León (comunicación inédita).
- Valle Rodríguez, Carlos del (1973): «Die Haqdamas des Rabbi ben Yehuda von Rom». *Frankfurter Judaischtische Beiträge* 1: 50-67.
- (1973): «Gramáticos hebreos españoles», *Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España* 5. Salamanca: UPSA: 243-298.
- (1986): *Manuscritos hebreos de la Biblioteca Nacional*. Madrid: Ministerio de Cultura.
- (1987): «Notas sobre Alfonso de Zamora». *Sefarad* 47: 173-180.
- Weil, Gerad E. (1963): *Élie Lévíta. Humaniste et massoréte (1469-1549)*. Leiden: E. J. Brill.
- Zamora, Alfonso de (1526): *Introductiones artis grammaticae hebraicae nunc recenter editae*. Alcalá de Henares: M. de Eguía.

RESUMEN

En este artículo, la autora presenta el texto hebreo y la traducción española de la *haqdamá* de Benjamín de Roma, breve obra gramatical del siglo XIV centrada en cuestiones de fonética y concebida como introducción elemental a las gramáticas existentes. De vocación didáctica y espíritu crítico frente a los gramáticos precedentes, la *haqdamá* fue asociada por la tradición al *Shibli ha-Ra'ya* de Moseh Qimhi. Se incluyó en la edición del *Ma'alah* comentada por Elías Levita, fechada en Pésaro, 1508, debido a lo cual el comentario se atribuyó por error al propio Benjamín. El texto hebreo ha sido tomado de la copia de esta obra

realizada por Alonso de Zamora y contenida en el ms. 6 de la Biblioteca General de la Universidad de Salamanca.

ABSTRACT

In this paper, the author presents both the Hebrew text and the Spanish translation of the הקדמה by Benjamin of Rome, a short grammatical work dated in the 14th century, which is focused on phonetics and conceived as an elemental introduction to existing grammars. Basically didactic and critical towards former grammarians, the הקדמה was traditionally associated to the מהלך שבילי הדעת by Moses Kimhi. It was included in the edition of the מהלך with a commentary by Elijah Levita, dated in Pesaro, 1508, which caused the commentary to be adscribed by mistake to Benjamin himself. The Hebrew text has been taken from the copy of this work due to Alonso of Zamora and included in the ms. 6 in the Biblioteca General of the University of Salamanca.